

BAUDŽIAMOJO PROCESO PRIEVARTOS PRIEMONIŲ SAMPRATA

Egidijus Losis *

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (85) 2714639
Elektroninis paštas bpk@mrui.lt*

Pateikta 2007 m. balandžio 7 d., parengta spausdinti 2008 m. birželio 17 d.

Santrauka: Straipsnyje tiriama baudžiamojo proceso prievartos priemonių samprata, atskleidžiama lyginamosios analizės metodu nagrinėjant baudžiamojo proceso teisės moksle egzistuojančias prievartos priemonių sampratas, jų materializaciją baudžiamojo proceso įstatymuose: 1) prievartos priemonių samprata, kuria remiantis prievartos priemonėmis laikytinos tik procesinės priemonės ir būdai, kuriais siekiama užtikrinti netrukdomą baudžiamąjį procesą, neapimant tyrimo veiksmų duomenims (įrodymams) byloje patikrinti, rinkti; 2) prievartos priemonių samprata, kuria remiantis prievartos priemonėmis laikytinos visos žmogaus teisės ir laisvės varžančios procesinės priemonės ir būdai, kuriais siekiama procesinių tikslų. Nagrinėjant prievartos priemonių sampratą tiriama baudžiamojo proceso prievartos priemonių esmė, būdai, kuriais prievartos priemonės modeliuoja žmogaus elgesį ir sudaro sąlygas rinkti bylai reikšmingus duomenis (įrodymus). Skiriami ir nagrinėjami du prievartos priemonių būdai, kuriais varžomos¹ proceso dalyvių teisės ir laisvės: 1) įpareigojantis patį proceso dalyvį suvaržyti savo atitinkamas teises ir laisves; 2) suvaržantis asmens teises ir laisves nepriklausomai nuo jo valios.

Pagrindinės sąvokos: baudžiamasis procesas, prievarta, baudžiamojo proceso prievartos priemonės, žmogaus teisių ir laisvių varžymas.

IVADAS

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso paskirtis yra ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas, ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas [1, 1 str.]. Įgyvendindama baudžiamojo proceso tikslus valstybė baudžiamojo proceso normų privalomumą siekia užtikrinti prievartą, kuri baudžiamajame procese materializuojama prievartos priemonėmis. Prievartos taikymo baudžiamajame procese būtinybė nulemta aplinkybės, jog kiekvieno šiuolaikinės visuomenės nario sąmoningumas nėra pasiekęs tokio lygio, kad jis savo noru padėtų atskleisti įvykdytą nusikalstamą veiką ir prisiimtų už ją atsakomybę, tinkamai vykdytų procesi-

nio įstatymo nustatytas pareigas. Baudžiamojo proceso dalyvių nepaklusimas procesiniam įstatymui nevykdydamas ar netinkamai vykdydamas jame nustatytas pareigas kliudo ištirti nusikalstamą veiką. Teisminėje praktikoje nagrinėjant bylas dažnai pasitaiko atvejų kai ir „kiti proceso dalyviai“ (liudytojas, nukentėjusysis ar kiti) dėl nepateisinamų priežasčių nevykdo procesinių pareigų vilkindami procesą ir trukdydami pasiekti jo tikslus. Dėl to, yra neišvengiama taikyti prievartą varžant proceso dalyvių teises ir laisves, modeliuojant jų elgesį bei renkant įrodymus.

Straipsnio tyrimo dalykas yra baudžiamojo proceso prievartos priemonės.

Straipsnio tyrimo tikslas – atskleisti baudžiamojo proceso dalyvių (išskyrus baudžiamojo proceso subjektus) teisėms ir laisvėms neigiamą poveikį darančių prievartos priemonių sampratą. Straipsnyje keliami šie uždaviniai: 1) išanalizuoti baudžiamojo proceso teisės moksle suformuotas procesines prievartos priemonių sampratas; 2) ištirti baudžiamojo proceso prievartos priemonių mokslinių sampratų materializaciją baudžiamojo proceso įstatymuose; 3) nustatyti prievartos prie-

* Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros doktorantas.

¹ Žmogaus teisių bei laisvių varžymu laikytinas dalinis arba absoliutus konkrečios teisės ar laisvės suvaržymas.

monių sampratos kriterijų kitimo tendencijas; 4) atskleisti procesinių prievartos priemonių esmę tiriant žmogaus teisių ir laisvių varžymo būdus.

Baudžiamojo proceso prievartos priemonės nagrinėjamos taikant loginės, istorinės, lyginamosios analizės metodus tiriant nacionalinius ir užsienio valstybių teisės aktus bei mokslinę literatūrą.

Straipsnio aktualumą rodo, kad prievartos priemonių samprata atskleidžiama nagrinėjant žmogaus teisių ir laisvių suvaržymo būdus. Žinoma, kad prievartos priemonių esmė Lietuvos baudžiamojo proceso teisės moksle plačiai nenagrinėta. Didžiausias indėlis Lietuvos baudžiamojo proceso teisės moksle nagrinėjant procesines prievartos priemones yra doc. dr. Gintaro Godos. Daktaro disertacijoje bei moksliniuose straipsniuose („Kardomasis kalinimas ir žmogaus teisių apsauga (*Teisė* 1992, Nr. 26); „Baudžiamasis procesas teisinėje valstybėje“ (*Teisės problemos*, 1994 m., Nr. 3); „Kardomojo kalinimo trukmė“ (*Teisė*, 1996 m., Nr. 30), „Procesinės prievartos baudžiamajame procese ribos“ (*Teisė*, 1997 m., Nr. 37); „Procesinės prievartos samprata“ (*Teisė*, 1998 m., Nr. 32); „Procesinių prievartos priemonių Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso projekte samprata, klasifikacija ir turinys“ (*Teisė*, 2000 m., Nr. 35)) jis nagrinėjo baudžiamojo proceso prievartos priemones.

1. BAUDŽIAMOJO PROCESO PRIEVARTOS PRIEMONIŲ SAMPRATOS

Lyginamoji skirtingų valstybių baudžiamojo proceso įstatymų ir mokslinės literatūros analizė išryškina, kad atskiri procesiniai veiksmai procesiniame įstatyme ir mokslinėje literatūroje ne visuomet analogiškai suvokiami ir vertinami kaip prievartos priemonės. Dėl to, skirtini įstatyminis ir mokslinis prievartos priemonių suvokimai. Įstatyminis prievartos priemonės suvokimas apima tik įstatymų leidėjo baudžiamojo proceso įstatyme konkrečiai prievartos priemonėmis įvardytus procesinius veiksmus.

Pasirinktų Lietuvos, Lenkijos, Rusijos, Prancūzijos ir Vokietijos valstybių baudžiamojo proceso kodeksų lyginamoji analizė rodo, kad įstatyminis prievartos priemonių suvokimas skirtingose valstybėse nevienodas. Tai lėmė šių valstybių teisės moksle vyraujančios skirtingos baudžiamojo proceso prievartos priemonių sampratos.

Baudžiamojo proceso prievartos priemonių samprata yra baudžiamojo proceso teisės mokslo objektas. Procesinių prievartos priemonių samprata baudžiamojo proceso moksle formuojama sisteminės baudžiamojo proceso įstatymo ir jame įtvirtintų procesinių veiksmų analizės pagrindu, atsižvelgiant į mokslininkų nusistatytus analizės kriterijus (procesinių veiksmų pobūdį (prievartinis ar neprievartinis), konkrečios priemonės taikymo negatyvų poveikį atitinkamoms žmogaus teisėms bei laisvėms ir kt.) nustatant bendrąsias procesinėms prievartos priemonėms būdingas savybes, elementus.

Prievarta baudžiamajame procese apibrėžiama kaip įvairiomis priemonėmis ir būdais pasireiškiantis ele-

mentas, padedantis vykdyti įstatymą tais atvejais, kai baudžiamojo proceso dalyviai nevykdo ar netinkamai vykdo nustatytas procesines pareigas [2, p. 4]. Ji yra betarpiška reakcija į teisės pažeidimą, teisinio reguliavimo mechanizmo atsakas į iškilusius nukrypimus nuo jo normalaus funkcionavimo [2, p. 9] siekiant išvengti šių nukrypimų ateityje. Matome, kad baudžiamojo proceso prievartos priemonėms būdingi tam tikri sankcijos elementai, t.y. ji taikoma nukrypus nuo baudžiamojo proceso teisės normomis nustatyto elgesio ar dėl galimo nukrypimo nuo jo ateityje (prevencinis tikslas). Tačiau baudžiamojo proceso prievartos priemonių tikslai neatitinka pagrindinio sankcijos tikslo – nubausti teisės normas pažeidusį asmenį. Baudžiamojo proceso prievartos priemonių pagrindinis tikslas – užtikrinti netrukdomą baudžiamąjį procesą.

Visi šiame straipsnyje nagrinėjamas prievartos priemonių sampratas formuojantys autoriai nurodo šiuos bendruosius baudžiamojo proceso prievartos priemonių požymius: prievartos priemonė turi būti įtvirtinta baudžiamojo proceso įstatyme; prievartos priemonę parenka ir taiko tik tam įgalioti baudžiamojo proceso subjektai; prievartos priemonė taikoma esant įstatyminiam pagrindui, siekiant baudžiamojo proceso tikslų [3, p. 58–59, 4, p. 236]. Tačiau analizuojant teisės moksle suformuotas procesinių prievartos priemonių sampratas, pastebima skirtingos mokslinės nuomonės vertinant konkrečius procesinius veiksmus kaip prievartos priemones. Galima teigti, kad moksle vyrauja dvi pagrindinės procesinių prievartos priemonių sampratos.

Pirmoji prievartos priemonių samprata formuojama M. E. Tokariovos ir S. Valtošo (Waltoš). Ja remiantis procesinės prievartos priemonės apibrėžiamos kaip „baudžiamojo proceso įstatymo numatytos prievartinio pobūdžio priemonės, kurias esant įstatyminiams pagrindams, įstatymo nustatyta tvarka taiko įgaliotos valstybės institucijos ir asmenys baudžiamojo proceso dalyvių atžvilgiu, kuriomis siekiama užkardyti ir nutraukti minėtų proceso dalyvių veiksmus, trukdančius ikiteisminiam tyrimui, bylos nagrinėjimui teisme ir sprendimo vykdymui“ [5, psl. 10–11]. Procesiniai veiksmai duomenims (įrodymams) surasti ir rinkti apibrėžiami kaip „prievartinio pobūdžio tyrimo veiksmai“, nepriskiriami prievartos priemonėms. Šiuo požiūriu tyrimo veiksmai nepriskiriami procesinėms prievartos priemonėms argumentuojant tuo, kad pagrindinis šių procesinių veiksmų tikslas yra duomenų (įrodymų) rinkimas, patikrinimas, o ne netrukdomo baudžiamojo proceso užtikrinimas varžant žmogaus teises ir laisves. Šie procesiniai veiksmai vertintini ne kaip prievartos priemonės, tačiau kaip procesiniai veiksmai užtikrinami prievarta, t.y. prievarta naudojama tik tais atvejais ir tiek, kiek reikia tinkamai įvykdyti procesinį veiksmą. Išvada, kad vadovaujantis šia samprata prioritetas teikiamas procesinio veiksmo tikslui pasiekti, o žmogaus teisių ir laisvių apsaugai teikiamas antraeilis dėmesys [6, p. 401–438].

Ši prievartos priemonių samprata būdinga sovietinio laikotarpio teisės mokslui, kai konkretūs veiksmai (priemonės) buvo vertinami atsižvelgiant į tikslus, nea-

nalizuojant jų esmės, poveikio baudžiamojo proceso dalyvių teisėms ir laisvėms.

Vadovaujantis šia samprata prievartos priemonės yra materializuotos Rusijos [7] ir Lenkijos [8] baudžiamojo proceso kodeksuose kaip prievartos priemonės vertinant tik procesinius veiksmus, reglamentuotus skyriuose „procesinės prievartos priemonės“ (su atitinkamais poskyriais). Todėl galima daryti prielaidą, kad šių valstybių įstatyminis prievartos priemonių suvokimas neapima tyrimo veiksmų įrodymams byloje rinkti (krata, poėmis, telefoninių pokalbių klausymasis, pavyzdžių lyginamiesiems tyrimams paėmimas ir kt.). Iki 2003 m. galiojusiam LR BPK [9] vadovaujantis šia procesinių prievartos priemonių samprata kaip procesinės prievartos priemonės taip pat buvo traktuojamos tik skyriaus „Bendrieji nuostatai“ 8 skirsnyje reglamentuotos kardomosios priemonės. Dabartiniame BPK „Kitomis procesinėmis prievartos priemonėmis“ įvardyti procesiniai veiksmai vadovaujantis sovietine baudžiamojo proceso prievartos priemonių samprata reglamentuoti skyriuje „Kvota ir parengtinis tardymas“, o tai rodo, kad jie buvo laikomi tyrimo veiksmams [10, p. 184].

Mokslininkai M. Strogovičius, V. A. Michailovas, Z. Z. Zinatulinas, I. L. Petrūchinas, V. V. Vandyševs, S. J. Viktorskis, P. Hofmanskis, Z. Lukaševičius, V. I. Kaminskaja formuoja antrąją prievartos priemonių sampratą, grindžiamą prioritetiniu žmogaus teisių ir laisvių apsaugos principu, kuria remiantis prievartos priemonėmis laikomi visi procesiniai veiksmai varžantys žmogaus teises ir laisves. Remiantis šia prievartos priemonių samprata prievartos priemonėmis, kaip turinčioms objektyviai prievartinių požymių, priskiriami atskiri procesiniai veiksmai: poėmis, krata, pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimas, atidavimas į sveikatos priežiūros įstaigą ir kt. Realiai šie procesiniai veiksmai susiję su asmens teisių ir laisvių varžymu (asmens neliečiamumo, susirašinėjimo ir susižinojimo slaptumo, būsto neliečiamumo, teisės į privatų gyvenimą), ir šis kriterijus vertintinas kaip esminis formuojant prievartos priemonių sampratą. Tuo remdamiesi autoriai baudžiamojo proceso prievartos priemonės apibrėžia kaip „baudžiamojo proceso įstatymu nustatytas priemonės ir būdus riboti žmogaus teises, laisves ir teisėtus interesus, taikomas valstybės įgaliotų valstybės institucijų ir asmenų, nurodytų baudžiamajame procese tik įstatymų nustatyta tvarka ir esant sąlygoms bei pagrindams nurodytiems baudžiamojo proceso įstatyme, tikslu užkirsti kelią ir nutraukti baudžiamojo proceso dalyvių procesinius pažeidimus, siekiant užtikrinti netrukdomą baudžiamojo proceso eigą“ [11, p. 184–185; 12, p. 47–48; 4, p. 239; 13, p. 328–329; 14, p. 1075; 15, p. 243; 16, p. 7].

Pateiktų procesinių prievartos priemonių sampratų esminis skirtumas yra kriterijus, kuriuo vadovaujantis viena ar kita priemonė vertintina kaip prievartos priemonė. Pirmuoju atveju tai procesinių veiksmų tikslai, antruoju – proceso dalyvių teisių ir laisvių varžymas.

Ši samprata dominuoja Vokietijos, Prancūzijos teisės moksle. Procesinėmis prievartos priemonėmis laikytini visi procesiniai veiksmai, varžantys atitinkamas žmogaus teises ir laisves [17, p. 14–20; 18 p. 229].

Vokietijos ir Prancūzijos baudžiamojo proceso kodeksuose [19; 20] procesinės prievartos priemonės, priešingai nei Lenkijos, Rusijos ar Lietuvos baudžiamojo proceso kodeksuose, nėra reglamentuotos viename atskirame skyriuje „Procesinės prievartos priemonės“. Vokietijos baudžiamojo proceso kodekse prievartos priemonės išdėstytos VIII skyriuje „Poėmis, telefoninių pokalbių klausymasis, kompiuterizuota paieška, techninių priemonių naudojimas ir paieška“ ir IX skyriuje „Suėmimas ir laikinas sulaikymas“. Prancūzijos baudžiamojo proceso kodekse prievartos priemonės išdėstytos atskirose baudžiamojo proceso kodekso dalyse, kuriose numatyta atitinkamų institucijų kompetenciją (policijos, teismo ir kt.). Tai rodo, kad Vokietijos ir Prancūzijos įstatymuose nėra nurodyta, kuri konkreti priemonė laikytina prievartos priemone, kuri ne. Suformuoti prievartos priemonių sampratą pavesta baudžiamojo proceso teisės mokslui, todėl šiuo atveju įstatyminė prievartos priemonių samprata visuomet sutaps su moksline.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso prievartos priemonių įstatyminė (nuo 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojusiam BPK) ir mokslinė sampratos sutampa. Doc. dr. Gintaras Goda, vienas pagrindinių šiuo metu galiojančio BPK kūrėjų, nagrinėdamas prievartos priemonių sampratą nurodo, kad „procesinės prievartos priemonės – įstatyme numatytos priemonės, pasireiškiančios žmogaus teisių suvaržymu, kurias valstybės subjektai taiko siekdami procesinių tikslų“ [21, p. 222; 3, p. 56]. Remiantis šia samprata baudžiamojo proceso prievartos priemonėmis taip pat laikomi visi įstatymų leidėjo BPK III dalyje numatyti baudžiamojo proceso dalyvių žmogaus teisėms ir laisvėms neigiamą poveikį darantys būdai ir priemonės, tarp jų ir tyrimo veiksmai, kurių tikslas yra rinkti duomenis (įrodymus)

Atsižvelgiant į Lietuvos valstybės demokratinį pobūdį, išpareigojimą gerbti ir saugoti žmogaus teises ir laisves žmogaus teisių ir laisvių apsaugos kriterijus vertintinas kaip esminis formuojant prievartos priemonių sampratą.

Šio kriterijaus atsiradimą ir svarbą formuojant procesinių prievartos priemonių sampratą nulėmė žmogaus teisių ir laisvių išaukštinimas demokratinėse valstybėse, privertęs įvertinti kiekvieno procesinio veiksmo poveikį joms. Prievartos priemonių kaip procesinių veiksmų, darančių neigiamą poveikį atitinkamoms žmogaus teisėms ir laisvėms, suvokimas yra priimtinausias Lietuvos Respublikai ir kitoms demokratinėms valstybėms, nes užtikrina, kad parenkant ir taikant veiksmus, turinčius prievartos elementų, jie būtų įvertinti atsižvelgiant į žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugą. Ši procesinių prievartos priemonių samprata lemia, kad teisėsaugos institucijų pareigūnai ypatingą dėmesį skiria parinkdami ir taikydami žmogaus teises ir laisves varžančias priemones. Antai prievartos priemonių samprata, kuria remiantis atliekant procesinius veiksmus, varžančius žmogaus teises, nelaikytinus prievartos priemonėmis, žmogaus teisių ir laisvių apsaugai skiriamas antrasis vaidmuo, prioritetą teikiant prievartos veiksmų tikslams pasiekti. Čia prievartos priemonių samprata at-

skleidžiama vadovaujantis šių procesinių veiksmų tikslais.

2. ŽMOGAUS TEISIŲ IR LAISVIŲ VARŽYMO PROCESINĖS PRIEVARTOS PRIEMONĖS BŪDAI

Atitinkamų žmogaus teisių ir laisvių varžymo kriterijumi pagrįstos procesinių prievartos priemonių sampratos. Reikia iširti, ką apima „žmogaus teisių varžymo“ sąvoka. Terminas „prievarta“ lietuvių kalbos žodyne apibrėžiamas kaip jėgos vartojimas verčiant ką daryti [22]. Vertimas ką daryti prieš asmens valią dažnai susijęs su žmogaus teisių ir laisvių varžymu. BPK įtvirtintų procesinių prievartos priemonių loginė analizė leidžia teigti, kad procesinės prievartos priemonės – žmogaus teisių ir laisvių varžymo priemonės, siekiant surinkti bylai reikšmingus duomenis ar modeliuoti asmens elgesį, kad būtų užtikrintas baudžiamojo proceso paskirties įgyvendinimas.

Lietuvos BPK įtvirtintų prievartos priemonių analizė rodo, kad prievarta yra įgyvendinama dviem atitinkamas žmogaus teises ir laisves varžančiais būdais, siekiant pakreipti (modeliuoti) žmogaus elgesį reikiama baudžiamojo proceso paskirčiai įgyvendinti linkme ar bylai reikšmingiems duomenims (įrodymams) surinkti, patikrinti:

1) pirmojo konkretaus žmogaus teisių ir laisvių varžymo būdo (prievartos) esmė –visiškai ar iš dalies apriboti konkrečias žmogaus teises ir laisves, siekiant užtikrint netrukdomą baudžiamojo proceso eigą ir sudaryti prielaidas pasiekti baudžiamojo proceso tikslus. Taip suformuotos šios procesinės prievartos priemonės: suėmimas (BPK 122 str.), užstatas (BPK 133 str.), dokumentų paėmimas (134 str.), karinio dalinio vadovybės stebėjimas (BPK 137 str.), nepilnamečio atidavimas prižiūrėti (BPK 138 str.), laikinasis sulaikymas (BPK 140 str.), atidavimas į sveikatos priežiūros įstaigą (BPK 141 str.), atvesdinimas (BPK 142 str.), asmens apžiūra (BPK 143 str.), pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimas (BPK 144 str.), krata (BPK 145 str.), asmens krata (BPK 146 str.), poėmis (BPK 147 str.), pašto siuntų poėmis (BPK 148 str.), laikinas nuosavybės teisės apribojimas (BPK 151 str.), telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos kontrolė bei įrašų darymas (BPK 154 str.), prokuroro teisės susipažinti su informacija (BPK 155 str.), fotografavimas, filmavimas, matavimas, rankų atspaudų ir pavyzdžio genetinei daktiloskopijai paėmimas (BPK 156 str.), laikinasis nušalinimas nuo pareigų arba laikinasis teisės užsiimti tam tikra veikla sustabdymas (BPK 157 str.), savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai (BPK 158 str.), leidimas atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus (BPK 159 str.), slaptas sekimas (BPK 160 str.), teisėtų ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nurodymų nevykdantiems asmenims taikomos prievartos priemonės (BPK 163 str.);

2) antrojo būdo esmė – asmens įpareigojimas nesinaudoti atitinkamomis teisėmis ir laisvėmis. Remiantis

šiuo būdu, įpareigojančiu asmenį nesinaudoti savo teisėmis ir laisvėmis, yra suformuotos šios procesinės prievartos priemonės: namų areštas (BPK 132 str.), įpareigojimas gyventi atskirai nuo nukentėjusiojo (BPK 132¹ str.), įtariamojo įpareigojimas periodiškai registruotis policijos įstaigoje (BPK 135 str.). Šios prievartos priemonės vadintinos įpareigojančiomis.

Pirmajame ir antrajame punkte pateiktų prievartos priemonių sąrašai nėra baigtiniai, juos papildant procesiniais veiksmais, kurie, atsižvelgiant į jų pobūdį ir esmę, atitinka prievartos priemonių sampratą, tačiau įstatymų leidėjo nepriskirti procesinėms prievartos priemonėms (pavyzdžiui, BPK 97 str.). Įpareigojančiomis prievartos priemonėmis taip pat laikytinos laikinosios procesinės prievartos priemonės, taikomos juridiniams asmenims (BPK 389 str.).

Abu minėti būdai nukreipti varžyti atitinkamas žmogaus teises ir laisves siekiant surinkti, patikrinti bylai reikšmingus duomenis arba užsitikrinti tokį asmens elgesį, kuris leistų pasiekti procesinius tikslus. Tačiau esminis šių dviejų procesinėms prievartos priemonėms žmogaus teisių ir laisvių varžymo būdų skirtumas, kad pirmuoju atveju asmuo neturi galimybės įgyvendinti savo teises ir laisves. Žmogaus teisės ir laisvės varžomos neatsižvelgiant į asmens valią, o antruoju atveju – asmuo turi galimybę pasinaudoti savo teisėmis ir laisvėmis, tačiau, būdamas įpareigotas, jomis nesinaudoja. Toks prievartos priemonių skyrimas reikšmingas, nes skiriant ir taikant įpareigojančiąsias prievartos priemones itin svarbūs asmens, kuriam taikomos procesinės prievartos priemonės, elgesio intelektualinis ir valinis aspektai.

Intelektualinio asmens elgesio aspekto esmė ta, kad asmuo suvokia reikalavimą susivaržyti atitinkamas teises ir laisves. Parenkant procesinę prievartos priemonę itin svarbi paties asmens valia vykdyti įpareigojimus susivaržant atitinkamas savo teises ir laisves. Valinio asmens elgesio aspekto esmė – asmuo sąmoningai nesinaudoja teisėmis ir laisvėmis nepriklausomai nuo to, ar jis to nori, ar ne. Valinis asmens elgesio aspektas neturi jokios reikšmės tuo atveju kai asmeniui yra atimamos teisės ir laisvės. Baudžiamojo proceso teisės moksle egzistuoja nuomonė, kad baudžiamojo proceso prievartos bendrasis bruožas yra asmens, kuriam taikomos procesinės prievartos priemonės, valios nepaisymas [19, p. 1075; 17 p. 49; 3, p. 65]. Tai būdinga tik prievartos priemonėms, kuriomis iš žmogaus atimamos jo teisės ir laisvės. Pavyzdžiui, asmuo, kuriam pritaikyta procesinė prievartos priemonė – suėmimas, negali pasinaudoti teise į laisvę. Prievartos priemonių, kurių esmė yra asmens įpareigojimas nesinaudoti atitinkamomis teisėmis ir laisvėmis, taikymas suponuoja būtinybę atsižvelgti į asmens valią jas vykdyti. Procesinės prievartos priemonės – užstato esmė yra asmens valia sumokėti užstatą ir laikytis nustatytą įsipareigojimų taip apsiribojant savo nuosavybės (turtinę) teisę. Be asmens valios įvykdyti įpareigojimą ši prievartos priemonė neveiksminga, nes procesinis įstatymas nenumato pritaikyti prievartinį užstatą, kaip prievartos priemonę.

Tai yra pagrindas teigti, kad straipsnyje nagrinėta procesinių prievartos priemonių samprata, kuria remiantis procesinės prievartos priemonės apibrėžiamos kaip „nepaisant asmens valios taikomos prievartos priemonės varžančios žmogaus teises ir laisves siekiant procesinių tikslų“, yra neišsami. Kaip jau minėta, įpareigojančias procesines prievartos priemones taikyti, būtent asmens valia suvaržyti savo teises, yra veiksmingo procesinės prievartos taikymo pagrindas. Taigi siūlytina keisti procesinės prievartos priemonės sampratą ją išplečiant: „Procesinės prievartos priemonės tai baudžiamojo proceso įstatymo numatytos procesinės priemonės ir būdai, taikomi baudžiamojo proceso įstatymo nustatyta tvarka ir pagrindais, įgaliotų baudžiamojo proceso subjektų, kuriais atimant žmogui galimybę naudotis arba įpareigojant asmenį nesinaudoti atitinkamomis teisėmis bei laisvėmis siekiama užtikrinti netrukdomą baudžiamąjį procesą, jo tikslų įgyvendinimą“.

IŠVADOS

1. Baudžiamojo proceso prievartos priemonės būtinos užtikrinti, kad baudžiamojo proceso dalyviai vykdytų procesines pareigas, bei rinkti bylai reikšmingus duomenis (įrodymus).

2. Skiriamas teisinis ir mokslinis prievartos priemonių suvokimas. Vadovaujantis teisiniu suvokimu prievartos priemonėmis laikomi tik tiesiogiai įstatymų leidėjo procesiniame įstatyme įvardyti procesiniai veiksmai. Mokslinis prievartos priemonių suvokimas grindžiamas mokslinių nagrinėjimų, atsižvelgiant į pasirinktus kriterijus, rezultatais, atitinkamus procesinius veiksmus laikant procesinės prievartos priemonėmis.

3. Baudžiamojo proceso teisės moksle egzistuoja dvi pagrindinės baudžiamojo proceso prievartos priemonių sampratos: 1) prievartos priemonių samprata, kuria remiantis prievartos priemonėmis laikytini tik procesiniai veiksmai, kuriais siekiama užtikrinti netrukdomą baudžiamąjį procesą, neapimant tyrimo veiksmų duomenims (įrodymams) byloje rinkti; 2) prievartos priemonių samprata, kuria remiantis prievartos priemonėmis laikytini visi žmogaus teises ir laisves varžantys procesiniai veiksmai.

4. Baudžiamojo proceso prievartos priemonės, kuriomis, siekiant pakreipti (modeliuoti) proceso dalyvių elgesį reikiama baudžiamojo proceso paskirčiai įgyvendinti linkme arba surinkti bylai reikšmingus duomenis (įrodymus), žmogaus teisės ir laisvės varžomos dviem būdais: atimant galimybę absoliučiai ar santykinai naudotis atitinkamomis teisėmis bei laisvėmis arba įpareigojant asmenį nesinaudoti atitinkamomis teisėmis ir laisvėmis.

5. Taikant įpareigojančias asmenį nesinaudoti atitinkamomis teisėmis ir laisvėmis prievartos priemones itin svarbūs baudžiamojo proceso dalyvio, kuriam taikoma prievartos priemonė, elgesio valinis ir intelektualinis aspektai. Intelektualinis elgesio aspektas reiškia, kad asmuo suvokia jam taikytinos prievartos priemonės reikalavimus. Valinis elgesio aspektas reiškia, kad as-

muo vykdydys prievartos priemonės įpareigojimus (nesinaudos atitinkamomis teisėmis ir laisvėmis).

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas. Patvirtintas 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785. *Valstybės žinios*. 2002, Nr.37. (Su pakeitimais ir papildymais).
2. Громов, Н.А.; Полунин, С.А. Санкции в уголовно-процессуальном праве России. Городец. 1998, с 152..
3. Goda, G. Procesinės prievartos priemonės samprata. *Teisė*. 1998, Nr. 32.
4. Вандышев, В.В. Уголовный процесс. Курс лекций. СПб., „Юридический центр Пресс“, 2004, с 997.
5. Токарева, М.Е.; Буланова, Н.В.; Букова Е.В. и др., Меры процессуального принуждения в досудебном производстве по уголовным делам. М. Юрлитинформ“. 2005, с 183.
6. Waltoś, S. Zarys systemu. Wydanie piąte zmienione. Wydawnictwa Prawnicze PWN, p. 401.
7. Комитет Государственной Думы по гражданскому, уголовному и процессуальному законодательству. Комментарий к уголовно – процессуальному кодексу Российской Федерации. Москва. Юрист. 2004, с. 823.
8. Kodeks Postępowania karnego oraz przepisy wprowadzające kodeks postępowania karnego. Skorowidz rzeczowy. Księgarnia Naukowa, 2007.
9. Baudžiamojo proceso kodeksas, patvirtintas 1961 m. birželio 26 d. įstatymu. *Žin.* 1961, Nr. 18-148 (Su pakeitimais ir papildymais iki 2003 m. gegužės 1 d.).
10. Danisevičius, P.; Kazlauskas, M.; Palskys, E. Lietuvos TSR baudžiamasis procesas. Vilnius „Mintis“. 1978, p. 404.
11. Strogovičius, M. Baudžiamasis procesas. Vadovėlis juridinėms mokykloms. Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1947.
12. Петрухин, И.Л. Свобода личности и уголовно процессуальное принуждение. Наука. Москва. 1985, с. 240.
13. Викторский, С.И. Русский уголовный процесс. Учебное пособие. Москва. Юридическое бюро “ГОРОДЕЦ”. 1997, с. 448.
14. Hofmański, P.; Sadzik, E.; Zgryzek K. Kodeks postępowanie karnego. Komentarz do artykułów 1-296. C.H.BECK, 2007.
15. Александров, А.И.; Великин, С.А.; Лукашевич, В.З. Уголовный процесс России: Общая часть. Издательский Дом С.-Петерб. гос. Ун-та. 2004, с 448.
16. Михайлов, В.А. Меры пресечения в российском уголовном процессе. Право и Закон. 1996, с 304..
17. Amelung, K. Rechtsschutz gegen strafprozessuale Grunderchtseingriffe. Berlin, 1976.
18. Duttge, G. Der Begriff der Zwangsmassnahme im Strafprozessrecht. Baden-Baden, 1995.
19. German Code of criminal procedure <<http://www.ius-comp.org/gla/statutes/StPO.htm>> [žiūrėta 2007-08-19].
20. France Code of criminal procedure <<http://www.legislationline.org/upload/legislations/ac/a6/848f4569851e2ea7eabfb2ffcd70.htm>> [žiūrėta 2007-08-19].
21. Goda, G.; Marcelis, K.; Kuonis, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis. Vilnius. Teisinės informacijos centras. 2005, p. 664.
22. Lietuvių kalbos žodynas <www.lkz.lt> [žiūrėta 2007-06-17].

DEFINITION OF COERCIVE MEASURES IN CRIMINAL PROCEDURE

Egidijus Losis*

Mykolas Romeris University

Summary

The Lithuanian Code of Criminal Procedure institutes measures of coercion as exceptional measures which can be used only to enable the implementation of the aims of the criminal procedure, when other measures are not effective.

The author of this article deals with the essence and the definition of the measures of coercion in criminal proceedings, analyzing the manner in which measures of coercion control the treatment of the persons concerned and allow collecting evidence that are important in the case.

The analysis of the criminal proceedings in different countries (Lithuania, Germany, Poland, France, Russia) demonstrates that the definition of measures of coercion determined by law and doctrine of criminal proceedings is not always the same. On that ground the definition of measures of coercion in criminal proceedings is studied in two ways: the definition laid by law (Code of Criminal Procedure) and the definition laid by legal doctrine. The author concludes that the doctrinal definition of measures of coercion is more comprehensive than the definition laid by law. Consequently the author substantially analyzes the different doctrinal definitions of

coercive measures determined by law scientists in different countries. The author concludes that there are two main conceptions which define measures of coercion in legal doctrine: 1) the conception based on the criteria of protection of human rights and freedoms, according to which coercive measures are defined as measures restricting human rights and freedoms in purpose to reach the aims of criminal procedure; 2) the conception based on the purposes of procedural actions, according to which, only procedural actions guaranteeing undisturbed criminal proceedings are considered as coercive measures. Under this conception procedural actions which seeks to collect evidence (search, seizure, telephone tapping and etc) are not considered as coercive measures.

The author distinguishes and addresses two manners of making an impact on the exercise of rights and freedoms of persons acting in the criminal proceedings: 1) the manner that obliges a person concerned to restrain himself from exercising his rights and freedoms; 2) the manner of making an impact on the exercise of the rights and freedoms of the persons concerned by ignoring his will.

Keywords: criminal procedure, measures of coercion, definition of measures of coercion.

* Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Criminal Procedure Law, doctoral student.